

Michał Sobczak

Polszczyzna radziecka na kartach Słownika rosyjsko-polskiego Józefa Krasnego

Acta Neophilologica 18/2, 83-94

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Michał Sobczak

Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

**POLSZCZYŻNA RADZIECKA NA KARTACH
SŁOWNIKA ROSYJSKO-POLSKIEGO
JÓZEFA KRASNEGO**

Key words: interwar period, the Soviet Polish language, ethnic policy of the Soviet authorities, Russicism, the Russian-Polish dictionary of Józef Krasny

Od końca XX wieku rozwijają się w Polsce badania poświęcone osobliwemu kodowi językowemu, którym posługiwali się Polacy zamieszkujący we wczesnym okresie porewolucyjnym, czyli w dwudziestoleciu międzywojennym, terytorium Związku Radzieckiego. Impuls do ich podjęcia dała w roku 1997 poznańska językoznawczyni – Barbara Szydłowska-Ceglowa [1997, 251]. Na tę swoistą zachętę z entuzjazmem odpowiedzieli językoznawcy z ośrodka bydgoskiego, proponując używanie w stosunku do badanego zjawiska terminu *polszczyzna radziecka* [Mędelska, Marszałek 2000, 121]. Stwierdzono, że materiałów, które mogą posłużyć do badań językoznawczych, jest bardzo dużo, ale dostęp do nich utrudnia fakt, że zbiory te są rozrzucone po wielu postsowieckich archiwach i bibliotekach, nierzadko niedostępnych dla zwykłych czytelników [Киселёва 2007, 88]. Za doskonałe źródła do studiów nad wczesną polszczyzną radziecką uznaje się polską prasę wydawaną w okresie międzywojennym (blisko 100 tytułów) [Graczykowska 2007, 138], tzw. literaturę proletariacką, twórczość amatorską, rozmaite kalendarze, pamiętniki, podręczniki. Zachowały się także nagrania polskojęzycznych audycji radiowych oraz produkcje filmowe [Мэндельска 2001, 177].

Tytułem wprowadzenia trzeba zwrócić uwagę na czynniki warunkujące powstanie omawianego zjawiska językowego, tj. pochodzenie skupisk polskich na terenie Związku Radzieckiego oraz politykę, jaką wobec nich stosowały władze radzieckie. Jak podaje Hieronim Kubiak [1992, 17], cztery piąte ogółu Polaków, którzy zamieszkiwali ziemię położone na obszarze Związku

Radzieckiego, nigdy nie było emigrantami. To nie oni przekroczyli bowiem granice swego terytorium państwowego, lecz znaleźli się poza ojczyznę wskutek różnego rodzaju ustaleń i umów międzynarodowych. Badacz konstatuje, że stanowili oni:

[...] głównie zbiorowości autochtoniczne wobec terytorium przez nie zamieszkiwanego, a nie rodowodowo napływowe, o kulturze wytworzonej przez stulecia także na tych ziemiach, a nie po prostu przeniesionej z innych mateczników [Kubiak 1992, 17].

Dzieje Polaków w ZSRR to jednak zagadnienie złożone. Poniżej podaję najistotniejsze cezury wyznaczające okresy przemieszczenia się ludności polskiej na terytorium Rosji:

- 1569 r.: zniesienie ograniczeń administracyjnych i umożliwienie przesiedlania się Polaków na ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego [Iwanow 1991, 68],
- 1702 r.: zaproszenie obcokrajowców, w tym Polaków, do Petersburga [Mędelka 2001, 55],
- koniec XVIII i początek XIX w.: represje carskie wobec polskich powstańców skutkujące zesłaniem do Rosji i na Syberię ok. 8 tys. Polaków walczących w powstaniu kościuszkowskim, 50 tys. – w listopadowym i 100 tys. – w styczniowym [Łukawski 1978: 17-23]¹,
- połowa XIX w.: emigracja polskiej inteligencji i wykwalifikowanych robotników w związku z intensywnym rozwojem kapitalistycznym Rosji [Мәндельска 2011, 33],
- początek XX w.: napływ inteligencji, szczególnie do wielkich miast (dane z tego okresu mówią m.in. o 70 tys. Polakach w Petersburgu, 25 tys. w Odessie i 20 tys. w Moskwie) [Iwanow 1991, 69],
- okres I wojny światowej: deportowanie ludności polskiej w głąb Rosji, ewakuowanie zakładów przemysłowych, przymusowe wcielanie Polaków do armii rosyjskiej [Kubiak 1992, 20],
- okres wczesnoprewolucyjny: emigracja polskich komunistów powodowana prześladowaniami politycznymi [Sierocka 1963, 7].

Spis ludności, który w grudniu 1926 roku przeprowadzono w Związku Radzieckim, wskazuje, że na ziemiach rosyjskich przebywało wówczas ok. 782 tys. obywateli polskiego pochodzenia. W latach 1921-1928 polska mniejszość uzyskiwała autonomię językowo-kulturalną, a także pewną samorządność, co przybliżę w dalszej części artykułu. Autonomia ta nie trwała jednak długo. Pod koniec trzeciej dekady XX wieku wyraźnie ograniczono prawa mniejszości, by później pozbawić ją swobód demokratycznych i objąć represjami [Iwanow 1992, 47]. W połowie lat 40. dochodziło do aresztowań, masowych deportacji ludności polskiej do Kazachstanu i na Syberię, jak również aktów eksterminacji. W okresie od września 1939 do czerwca 1941 r. liczba deportowanych Polaków przekroczyła milion [Siedlecki 1990, 329].

¹ Trzeba jednak podkreślić, że dane to są niedokładne, gdyż carscy urzędnicy fałszowali je, by ukryć rzeczywistą liczbę ludności polskiej w ZSRR [Sierocka 1968, 16].

Jak już wspomniałem, istotne tło dla rozwoju polszczyzny radzieckiej stanowi polityka narodowościowa władz radzieckich stosowana wobec mniejszości radzieckich w okresie międzywojennym, a zwłaszcza w latach 30. XX w. Próbę periodyzacji owej polityki narodowościowej, nazywanej autochtonizacją, podjął M. Iwanow [1992, 45–48], wyróżniając następujące etapy:

- lata 1921-1928, dla których charakterystyczne było poszerzanie praw wszystkich mniejszości narodowych zamieszkujących Związek Radziecki,
- lata 1929-1935, czyli okres, kiedy prawa mniejszości etnicznych zauważalnie ograniczono, zerwano współpracę z przedstawicielami mniejszości nieuznającymi ideologii proletariackiej,
- lata 1936-1939, tj. czas znacznego ograniczania praw mniejszości narodowych, pozbawiania ich swobód demokratycznych oraz masowych represji.

Przedstawione wyżej okresy, mimo dość niewielkiej rozpiętości czasowej między nimi, są wobec siebie w jaskrawej opozycji. M. Iwanow wyjaśnia to następująco:

Mimo wyraźnych różnic, a nawet sprzeczności między wymienionymi etapami, tworzą one swego rodzaju nierozzerwalną całość. Bezprecedensowe poszerzanie praw mniejszości, a następnie gwałtowne pozbawienie ich tych praw można wytłumaczyć w sposób dość prosty. Stalin nigdy nie traktował leninowskich zasad radzieckiej polityki narodowościowej jako elementu stałego. Były dlań posunięciem w dużej mierze taktycznym, kompromisem (w tradycyjnym leninowskim stylu) między uznaniem za ideał dużego scentralizowanego i zdyscyplinowanego państwa wielkonarodowościowego a realnymi interesami mniejszości [Iwanow 1992, 47].

W latach 20. oraz na początku lat 30. XX w. na obszarze ZSRR w ramach leninowskiej polityki narodowościowej przeprowadzono swoisty eksperyment. Miał on na celu utworzenie na Białorusi i na prawobrzeżnej Ukrainie polskiej radzieckiej autonomii narodowej. W ramach tego eksperymentu powstały dwa duże rejony autonomiczne: im. Juliana Marchlewskiego na Ukrainie i im. Feliksa Dzierżyńskiego na Białorusi, w których we wszystkich instytucjach partyjnych i państwowych językiem urzędowym ustanowiono język polski [Iwanow 1992, 37]. Warto zwrócić uwagę na opinię M. Iwanowa o tym pomysłe władz radzieckich:

Istotnym elementem powyższego radzieckiego eksperymentu była realizacja zadania szybkiej i efektywnej sowietyzacji ludności polskiej. Osiągnięcie tego celu zamierzano dokonać nie przez gwałtowne zacieranie wszystkich śladów łączności duchowej z polskim rodowodem, powszechne osłabianie tradycji narodowych i kulturalnych, czy wreszcie przez przymusową asymilację, ale przez umacnianie swoiście rozumianego poczucia narodowego Polaków, a niekiedy przez ponowne kształtowanie słabo wyrażanego i nawet zupełnego braku świadomości narodowej. [...] Uważano autonomię narodową o podłożu „socjalistycznym” za najlepszy środek sowietyzacji szerokich mas ludności polskiej [Iwanow 1992, 37].

Głównymi dokumentami, które kształtowały ramy radzieckiej polityki narodowościowej, były uchwały X Zjazdu RKP(b) proklamujące wszechstronną

pomoc wszystkim mniejszościom narodowym – nawet tym najmniejszym, niemającym jeszcze dorobku kulturalnego czy nawet piśmiennictwa [Iwanow 1991, 35]. O rozmachu polityki autochtonizacji świadczyć może fakt, że po rewolucji ziemie byłego imperium rosyjskiego zamieszkiwało ok. 160 milionów obywateli, z których ok. 57% stanowili imigranci, na co dzień posługujący się 150 językami [Cieszkowski, Mędelśka 2011, 105].

Leninowska polityka narodowościowa dała początek intensywnemu rozwojowi kultury i języka polskiej mniejszości w ZSRR. Powstawały szkoły podstawowe i średnie z językiem polskim jako wykładowym, otwierano uczelnie wyższe, wydawano literaturę i prasę, otwierano teatry, nadawano audycje radiowe, kultywowano narodowe tradycje i obyczaje [Мэндельска 2001, 177]. Spisywane wówczas dokumenty, protokoły, materiały propagandowe, gazety, podręczniki, słowniki i in. wydawnictwa oraz druki stanowią dziś bezcenne źródło do badań języków wszystkich mniejszości narodowych w ZSRR [Cieszkowski, Mędelśka 2011, 256]. W kontekście Polonii wskazać można np. na wydawany w Moskwie miesięcznik „Kultura Mas”, w którym publikowano m.in. teksty literackie polskich autorów. Pracą literacką zajmowało się ponadto działające w latach 1918-1939 środowisko twórcze, w skład którego wchodził działacze polityczni [Graczykowska 2007, 40]. Ponad 100 tytułów wydawanej w międzywojniu polskiej prasy radzieckiej to, zdaniem Tamary Graczykowskiej [2008, 137-139], doskonale źródło materiału językowego do badań stanu polszczyzny w tym okresie, bowiem, jak podkreśla lingwistka, rolą prasy było wychowanie i ukształtowanie „Polaka radzieckiego”. Warunki do wszechstronnego rozwoju kulturalno-językowego mniejszości narodowych skończyły się jeszcze przed początkiem drugiej wojny światowej. W pierwszej kolejności polityka represji dotknęła Polaków – weszli oni do historii jako pierwszy „naród ukarany” [Iwanow 1992, 35].

Wracając do wspomnianego na wstępie osobliwego kodu językowego, tj. polszczyzny radzieckiej, trzeba stwierdzić, że mając na względzie zarówno czynniki poza-, jak i wewnątrzjęzykowe można wyróżnić trzy jej warianty, a mianowicie: porewolucyjną polszczyznę radziecką, którą polscy imigranci posługiwali się w latach 1917-1939, powojenną polszczyznę radziecką (1944-1990) i posowiecką polszczyznę radziecką [Mędelśka 2001, 54]. Podczas gdy drugi i trzeci wariant polskiego języka radzieckiego został już dość gruntownie opisany, język Polaków zamieszkujących tereny ZSRR w okresie międzywojennym jest wciąż słabo zbadany. Warto więc przybliżyć główne ustalenia poczynione przez językoznawców w odniesieniu do owego kodu językowego.

Jak dostrzegł Marek Marszałek [2001, 167-168], polszczyzna radziecka bardzo szybko utraciła najważniejszą cechę kodu językowego, tj. uniwersalność środków komunikacji. Stało się tak, ponieważ polska mniejszość w ZSRR nie miała kontaktu z językiem ogólnopolskim, w efekcie czego brakowało jej leksyki, która nazwałaby nieznane Polakom przedmioty codziennego użytku, zjawiska

przyrody, pojęcia z zakresu intensywnie rozwijającej się techniki, jak również powoływane do życia radzieckie instytucje administracji państwowej. Luki leksykalne wypełniano poprzez rozszerzanie znaczenia wyrazów, używanie dialektyzmów, a także zapożyczeń, głównie z języka rosyjskiego:

[...] пытаясь выполнить образовавшиеся пробелы, поляки расширяли смысловой объем уже функционирующих слов, приспособляли диалектную лексику, употребляли немецкие, английские или французские слова, но прежде всего, спонтанно заимствовали русскую лексику [Маршалек 2001, 168].

Jak podaje Jolanta Mędelaska [2011, 35], w 1926 roku około połowa ludności polskiego pochodzenia w ZSRR posługiwała się językiem polskim. Jakość tego języka nie była jednak taka sama we wszystkich grupach społecznych. Inteligencja, a przede wszystkim polscy komuniści niedawno zamieszkali w Związku Radzieckim posługiwali się bogatą, w pełni normatywną polszczyzną, podczas gdy na Kresach jakość języka polskiego systematycznie się obniżała. Język polski zastępowano białoruskim, ukraińskim albo rosyjskim [Mędelaska, Marszałek 2001, 111]. Wskutek wieloletniego obcowania Polaków z Ukraińcami i Białorusinami ukształtowały się na Kresach polskie gwary, w dużym stopniu zbliżone do języków otoczenia [Iwanow 1991, 105].

J. Mędelaska [2001, 54], podsumowując prowadzone w ośrodku bydgoskim studia poświęcone wczesnoprewolucyjnej polszczyźnie radzieckiej, wyróżnia następujące jej właściwości:

- dużą liczbę rusycyzmów występujących na płaszczyźnie fonetycznej, fleksyjnej, składniowej, słowotwórczej i leksykalnej,
- częste używanie sowietyzmów²,
- obecność zapożyczeń z języków narodów ZSRR,
- naleciałości innojęzyczne, tzw. cytaty, będące rezultatem mechanicznego przełączania kodów,
- nadreprezentację skrótowców oraz obecność skrótowców strukturalnie obcych polszczyźnie etnicznej, – archaiczność form gramatycznych.

Rozwój polszczyzny radzieckiej uległ zahamowaniu pod koniec lat 30. XX w. wraz z początkiem masowych represji na terytorium ZSRR. Polacy, którzy po wojnie nadal zamieszkiwali ziemie dawnego imperium radzieckiego, mogli posługiwać się swoim językiem ojczystym tylko w kontaktach rodzinnych³. Ci, którzy po wojnie powrócili do Polski, starali się wyzbyć obcych naleciałości językowych [Киселёва 2007, 90]. U schyłku XX w., spośród Polaków zamieszkujących ziemie rosyjskie, zaledwie 29,2% deklarowało język polski jako ojczysty. Przyczyn tej sytuacji należy upatrywać nie tylko w bliskości

² Trzeba w tym miejscu podkreślić, że sowietyzmy to nie zawsze pożyczki z języka rosyjskiego. Sowietyzmem jest np. rzeczownik *gbur*, proponowany przez polską inteligencję radziecką jako odpowiednik ros. *кулак* w nacechowanym pejoratywnie znaczeniu 'bogacz wiejski'.

³ Wyjątek stanowili Polacy zamieszkujący Litewską SRR, którzy cieszyli się autonomią kulturalno-językową.

genetycznej języka polskiego i rosyjskiego, lecz także w wieloletnim braku dostępu do polskich szkół, wydawnictw, prasy i instytucji kulturalnych [Michalski 1992, 182].

Jak wspomniano, najbardziej interesującym, a jednocześnie najsłabiej opisanym wariantem polszczyzny radzieckiej, jest polszczyzna radziecka międzywojnia. Obok polskojęzycznej prasy, literatury, dokumentów oraz audycji radiowych czy materiałów propagandowych, cenne źródło badań lingwistycznych poświęconych temu kodowi językowemu stanowi wydany w 1933 r. w Moskwie *Słownik rosyjsko-polski* autorstwa Józefa Krasnego. Co ciekawe, urodzony w 1887 r. J. Krasny (właściwe nazwisko: Rotstad) nie był leksyko grafem, lecz działaczem, który zasłużył się m.in. aktywną pracą w biurze polskim KC WKP(b), a także w Ludowym Komisariacie Spraw Zagranicznych oraz Czerwonej Międzynarodówce Chłopskiej. Miał on także udział w utworzeniu w Moskwie Centralnego Wydawnictwa Narodów ZSRR, zorganizowaniu Polskiego Archiwum Komunistycznego oraz wydawaniu pisma „Z Pola Walki” [Sierocka 1968, 41-42]. J. Krasny zmarł w 1932 r., na kilka miesięcy przed ukazaniem się słownika. Iryda Grek-Pabisowa [1997, 66] wskazuje, że był on ofiarą ówczesnych represji stalinowskich, w związku z czym przygotowanego przez niego słownika nigdy nie wznowiono.

Pracę zespołu redakcyjnego skupionego wokół Józefa Krasnego pozytywnie zrecenzował swego czasu Jan Wawrzyńczyk [1990, 58], podkreślając, że do siatki haseł włączono nie tylko leksykę wyekscerpowaną z dostępnych w okresie międzywojennym słowników języka polskiego, lecz także nierejestrowane dotąd wyrazy wypisane z porewolucyjnych publikacji książkowych i wydawnictw periodycznych. Współczesne badania słownika dowiodły, że do korpusu włączono również wiele jednostek z zakresu leksyki terminologicznej, którą tworzyli mieszkający w ZSRR Polacy, a także dużą liczbę sowie tyzmów [Sobczak 2015, 168]. We wstępie do słownika można nawet znaleźć dość odważną konstatację autorów, iż „всё же в словарь вошли все советизмы, привившиеся в польском языке и приобретшие уже права гражданства в международном масштабе”. Na 1442 stronach słownik zawiera około 65 tys. jednostek leksykalnych związanych z takimi dziedzinami życia, jak polityka, wojskowość, literatura, nauka i technika. Trzeba również podkreślić, że opracowanie adresowano do polskiej mniejszości etnicznej, tj. do osób, które znały zarówno język polski, jak i rosyjski, co było istotne przy doborze haseł i ich opracowaniu leksykograficznym.

W kartotece, która wcześniej posłużyła mi do wyodrębnienia modeli przekładu skrótowców⁴, zgromadziłem blisko 300 artykułów hasłowych wyekscerpowanych ze słownika Józefa Krasnego. W dalszej części artykułu przedstawię kilkadziesiąt przykładów, w których po stronie translatów, tj. polskich odpowiedników, można zaobserwować (pod wpływem języka rosyjskiego) osobliwości

⁴ Por. Sobczak 2015.

leksykalne, morfologiczne lub składniowe, pozwalające zakwalifikować zaproponowane przez zespół redakcyjny odpowiedniki do polszczyzny radzieckiej. Materiał prezentuję w kolejności alfabetycznej, podając w nawiasie propozycję ekwiwalentu zgodnego z zasadami normatywnymi polszczyzny.

АОМС = *Административный отдел Московского совета* = *Wydział administracyjny Moskiewskiego sowietu*⁵ (osobliwość leksykalna; powinno być: *Rady Moskiewskiej*); *АТС* = *Автоматическая телефонная станция* = *stacja automatyczna (telefonów)* (osobliwość leksykalna; powinno być: *centrala telefoniczna*); *Белкоопсоюз* = *Белорусский кооперативный союз* = *Białoruski związek kooperacyjny*, *Зwiązek spółek spółdzielczych na Białej Rusi* (zamiast rusycyzmu *kooperacyjny* powinno być: *spółdzielczy*); *Волховстрой* = *Волховская гидроэлектрическая станция им. Ленина* = *Wołchowska centrala elektryczna im. Lenina* (osobliwość leksykalna; powinno być: *elektrownia wodna*); *ВОП* = *Всесоюзное общество политкаторжан и ссыльнопоселенцев* = *Wszechzwiązkowe stowarzyszenia politkatorżan i zesłańców* (rusycyzm *politkatorżan* powinien być zastąpiony przez: *katorżników*); *ВЦСПС* = *Всесоюзный центральный совет профессиональных союзов* = *Wszechzwiązkowa rada centralna związków zawodowych* (osobliwość składniowa, tj. zmiana szyku wyrazów; powinno być: *Centralna Rada*); *ГАХН* = *Гос. академия художественных наук* = *Akademja Państwa Sztuk Pięknych* (zmiana szyku; powinno być: *Państwowa Akademja*); *Главпромкадр* = *Главное управление промышленных кадров* = *Główny urząd (szkolenia) kadrów przemysłowych* (osobliwość morfologiczna, tj. zmieniona forma dopełniacza liczby mnogiej; powinno być: *kadry*); *Гдавпрофобр* = *Главное управление профессионального образования Наркомпроса* = *Główny urząd wykształcenia zawodowego przy Komisarjacie ludowym oświaty* (osobliwość leksykalna; powinno być: *kształcenia*); *Госюриздат* = *Гос. юридическое из-ство* = *Państwowe wydawnictwo jurydyczne* (osobliwa leksyka; powinno być: *prawnicze*); *ГУМ* = *Гос. универсальный магазин* = *Państwowy magazyn uniwersalny, bazar państwowy* (osobliwość leksykalna; powinno być: *dom towarowy*); *Загэс* = *Земо-Авчальская гидро-электрическая станция* = *Zakauckaska Zemo-Awczalska hydroelektrownia* (zmiana szyku; powinno być: *Zakauckaska elektrownia wodna*); *земплан* = *земельный план* = *plan gospodarstwa rolnego* (pod wpływem języka rosyjskiego podano błędny odpowiednik; powinno być: *plan gospodarki rolnej*); *Киткомпартия* = *Китайская коммунистическая партия* = *Partja komunistyczna Chin* (zmiana składniowa; powinno być: *Komunistyczna Partja Chin*); *комхоз* = *коммунальное хозяйство* = *wydział gospodarstwa municipalnego, gospodarstwo municipalne* (osobliwość leksykalna; powinno być: *gospodarki*); *КПП* = *Коммунистическая партия Польши* = *Partja komunistyczna Polski* (zmieniony szyk; powinno być: *Komunistyczna Partja Polski*);

⁵ W większości wypadków J. Krasny w zapisie polskich odpowiedników posługuje się regułami ortografii rosyjskiej. W każdym z haseł zachowuję pisownię oryginalną.

культкадры = *кадры культурного строительства* = *kadry budownictwa kulturalnego, kadry kultury* (osobliwość leksykalna w postaci rusycyzmu *budownictwo kulturalne* oraz kalki *kadry kultury*; lepszym odpowiednikiem byłyby np. *kadry kulturotwórcze*); *культкомиссия* = *комиссия культуры* = *komisja kulturalna* (jw.; powinno być: *komisja kultury*); *культотдел* = *отдел культуры* = *wydział kulturalny* (jw.; powinno być: *wydział kultury*); *культпоход* = *культурный поход* = *wyprawa kulturalna, wyprawa po kulturę* (kalka; lepiej np. *wycieczka, wyjście do teatru, muzeum* itp.); *культпункт* = *станция pracy kulturalnej, оśrodek kulturalny* (jw.; powinno być: *placówka kulturalna*); *культударник* = *штурмовiec pracy kulturalnej* (rusycyzm *штурмовiec* powinien być zastąpiony przez: *przodownik*); *Курпр* = *Курортное управление* = *Zarząd uzdrowiskami* (w ZSRR) (powinno być: *uzdrowisk*); *МГЖД* = *Московские городские железные дороги* = *Moskiewska miejska droga żelazna* (kalka; chodzi prawdopodobnie o kolej miejska); *Медгиз* = *Медиц. гос. из-во* = *Medyczne wydawnictwo państwowe* (powinno być: *Państwowe Wydawnictwo Medyczne*); *медфак* = *медицинский факультет* = *fakultet medyczny* (kalka; powinno być: *wydział lekarski*); *МОСПО* = *Московский областной союз потребителей обществ* = *Moskiewski obwodowy związek stowarzyszeń spożywczych* (powinno być: *konsumenckich*); *Моссельбанк* = *Московский областной сельскохозяйственный банк* = *Moskiewski obwodowy bank rolniczy* (zamiast przymiotnika *rolniczy* powinno być: *rolny*); *МОУНИ* = *Московское областное управление недвижимыми имуществом* = *Moskiewski zarząd obwodowy nieruchomości* (szyk; powinno być: *Moskiewski Obwodowy Zarząd Nieruchomości*); *МСХ* = *Московский союз народного хозяйства* = *Moskiewska rada gospodarstwa ludowego* (kalka; powinno być: *gospodarki*); *МТС* = *машино-тракторная станция* = *stacja maszyno-tractorowa* (powinno być: *maszynowo* lub *mechanicznie*); *МХАТ* = *Московский художественный академический театр* = *Moskiewski akademicki teatr artystyczny* (powinno być: *akademicki*); *Наркомвоенмор* = *Комисарят Ludowy Wojny i Marynarki* (powinno być: *wojska* lub *wojskowości*); *Наркомснаб* = *Комисарят Ludowy Заopatrywania* (powinno być: *zaopatrzania*); *политкаторжанин* = *katorżanin polityczny, katorżanin-polityk* (kalki; powinno być *katorżnik*); *полпред* = *полномочный представитель СССР за границей* = *przedstawiciel pełномосну (ZSRR zagranicą)* (powinno być: *pełномосник*); *профбилет* = *профессиональный билет* = *związkowy bilet członkowski* (rusycyzm; powinno być: *legitymacja członkowska*); *профболезни* = *choroby związkowe* (powinno być: *zawodowe*); *рабкооп* = *кооператива robotnicza* (rusycyzm *кооператива* należało zastąpić wyrazem *spółdzielnia*); *Рабкрин* = *рабоче-крестьянская инспекция* = *robotniczo-chłopska inspekcja* (osobliwy szyk; powinno być: *inspekcja robotniczo-chłopska*); *реввоенсовет* = *революционно-военный совет* = *rada rewolucyjno-wojenna* (przymiotnik *wojenna* to tu rusycyzm; powinno być: *wojskowa*); *РКК* = *районная контрольная комиссия* = *rejonowa komisja kontrolująca* (powinno być: *kontrolna*); *санврач* = *санитарный врач* = *lekarz*

sanitarny (lepiej np. *lekarz inspekcji sanitarnej*); *Севзаплес* = *Северо-западный государственный лесопромышленный и лесозэкспортный трест* = *Północno-zachodni trust państwowy przemysłu leśnego i eksportu (wywozu) drzewa* (zamiast *drzewa* powinno być: *drewna*); *Сельколхозгиз* = *Гос. издательство сельскохозяйственной и колхозно-кооперативной литературы* = *Wydawnictwo państwowe rolniczej i kolchoznej literatury* (zmiana szyku; powinno być: *Państwowe Wydawnictwo Literatury Rolniczej*; zamiast *kolchoznej* powinno być: *kolchozowej*); *собес* = *социальное обеспечение* = *zabezpieczenie społeczne* (kalka; powinno być: *ubezpieczenie*); *Союзалюминий* = *Всесоюзное объединение по добыче и обработке легких металлов* = *Wszechzwiązkowe zjednoczenie dla wydobywania i obróbki lekkich metali* (osobliwość fleksyjna i składniowa; powinno być: *metali lekkich*; przyimek *dla* użyty pod wpływem rosyjskim); *СТЗ* = *Сталинградский тракторный завод* = *Stalingradskie Zakłady Traktorów* (rusycyzm ortograficzny; powinno być: *Stalingradskie*); *тубдиспансер* = *туберкулезный диспансер* = *dyspanser dla piersiowo chorych, dla chorych na gruźlicę* (osobliwość leksykalna; powinno być: *poradnia dla chorych na gruźlicę*); *ФЗС* = *фабрично-заводская семилетка* = *fabryczna szkoła siedmioletnia* (kalka; lepiej: *przysładowa*); *Цветметзолото* = *Всесоюзное объединение по добыче, обработке и реализации цветных металлов, золота и платины* = *Wszechzwiązkowe zjednoczenie dla produkcji, obrabiania i realizacji metali barwnych, złota i platyny* (zbędny przyimek *dla*; zamiast *obrabiania* powinno być: *obróbki*; zamiast *realizacji*: *sprzedaży*; zmiana szyku i fleksji; powinno być: *metali kolorowych*); *Цекубу* = *Центральный комитет по улучшению быта ученых при Совнарком РСФСР* = *Komisja centralna polepszenia bytu uczonych przy Sownarkomie RSFRR* (zmiana szyku; powinno być: *Centralna Komisja*; zamiast *polepszenia* lepiej: *poprawy*; zamiast *bytu*: *warunków bytowych*); *ЦПК* = *Центральный рабочий кооператив* = *Centralna kooperatywa robotnicza* (*kooperatywa* to rusycyzm; powinno być: *spółdzielnia*).

Wnioski

I. Wdrożona przez władze radzieckie polityka narodowościowa (autochtonizacja) sprzyjała rozwojowi osobliwych kodów językowych, którymi posługiwały się mniejszości etniczne zamieszkujące w okresie międzywojennym tereny byłego Związku Radzieckiego. Dzięki umożliwieniu Polakom komunikowania się w języku ojczystym w szkołach i urzędach, wydawaniu polskojęzycznej prasy oraz literatury intensywnie rozwinęła się tzw. porewolucyjna polszczyzna radziecka.

II. W związku z brakiem kontaktu z językiem narodowym polscy imigranci, w celu nazwania nowych przedmiotów i zjawisk, zaczęli używać w codziennej komunikacji zapożyczeń innojęzycznych (przede wszystkim rusycyzmów).

III. Ciekawym źródłem materiału do badań poświęconych porewolucyjnej polszczyźnie radzieckiej jest *Słownik rosyjsko-polski* opublikowany pod redakcją Józefa Krasnego. Analiza prawej strony wyekscerpowanych z niego artykułów hasłowych, tj. polskich odpowiedników dla skrótowców rosyjskich, wykazała, że:

IIIa. w ekwiwalentach występowały charakterystyczne dla języka rosyjskiego zmiany szyku wyrazów, przede wszystkim pojawianie się przydawki gatunkującej przed rzeczownikiem (np. *lekkich metali*);

IIIb. w kilku wypadkach można zaobserwować zmiany końcówek fleksyjnych (np. *kadrów*);

IIIc. liczne są pożyczki z języka rosyjskiego; właściwe, formalno-semantyczne (np. *dyspenser* zamiast *poradnia*) oraz kalki semantyczne (np. *gospodarstwo* zamiast *gospodarka*)⁶;

III d. polszczyzna radziecka pojawiała się w wielu dziedzinach życia, takich jak: polityka (np. *Partja komunistyczna Chin*), edukacja (np. *Główny urząd wykształcenia zawodowego przy Komisarjacie ludowym oświaty*), wojskowość (np. *rada rewolucyjno-wojenna*), finanse (np. *Moskiewski obwodowy bank rolniczy*), sztuka (np. *Moskiewski akademiczny teatr artystyczny*), kultura (np. *wyprawa kulturalna*, *wyprawa po kulturę*) rolnictwo (np. *plan gospodarstwa rolnego*), przemysł (np. *Wszechzwiązkowe zjednoczenie dla wydobywania i obróbki lekkich metali*), rolnictwo (np. *Wydawnictwo państwowe rolniczej i kołchoznej literatury*);

III e. Interferencja języka rosyjskiego wypukła się także na poziomie ortografii – większość przełożonych nazw własnych zapisano według reguł rosyjskich, tj. stosując wielką literę tylko w pierwszym członie wielowyrazowej nazwy (np. *Moskiewska rada gospodarstwa ludowego*).

IV. Słownik Józefa Krasnego, jak się wydaje, odzwierciedla stan języka Polonii radzieckiej, w związku z czym warto kontynuować badania włączonego do niego materiału językowego i – w celu uzyskania kompleksowego obrazu wczesnoporewolucyjnej odmiany polszczyzny radzieckiej – konfrontować wyniki analiz z wnioskami uzyskiwanymi przez językoznawców zajmujących się badaniem innych źródeł, np. polskojęzycznej prasy międzywojennej wydawanej na terytorium ZSRR.

⁶ Zapożyczenia formalno-semantyczne stanowią wyrazy przejęte z języka wyjściowego (w tym wypadku – rosyjskiego) w postaci oryginalnej wraz ze znaczeniem, kalki semantyczne zaś to wyrazy rodzime, które pod wpływem innego języka wzbogaciły się o nowe znaczenie. Wydaje się, że ciekawych wniosków mogłaby dostarczyć szczegółowa analiza typów poszczególnych zapożyczeń wraz z ich dalszym podziałem na zapożyczenia normatywne, uzualne i okazjonalne. Taką typologię proponuje Jolanta Mędelska w najnowszym artykule poświęconym analizie pożyczek rosyjskich w niemczyźnie radzieckiej międzywojnia [w druku]. W tym miejscu sygnalizuję jedynie ten, jak sądzę, interesujący problem badawczy, ponieważ dokładny opis zapożyczeń rosyjskich nie jest celem niniejszej pracy.

Bibliografia

Źródło

Русско-польский словарь. 1933. Ред. Красный Ю. Москва: Советская энциклопедия.

Literatura

- Cieszkowski Marek, Mędelśka Jolanta. 2011. *O раннем варианте немецкого советского языка (на материале Русско-немецкого словаря А. Ф. Несслера)*. „Slavia Orientalis” LX, nr 2: 254-276.
- Graczykowska Tamara. 2007. *Rusycyzmy i sowietyzmy w tekstach Tomasza Dąbala (przedstawiciela polskich komunistów przebywających w okresie międzywojennym w ZSRR)*. W: *Język, historia, polityka*. Red. Laskowska E., Jaracz M. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego: 39-49.
- Graczykowska Tamara. 2008. *Wpływ sytuacji politycznej na jakość polszczyzny tygodnika „Trybuna radziecka”, wydawanego w ZSRR w okresie międzywojennym*. W: *Język, społeczeństwo, wartości*. Red. Laskowska E., Benenowska I., Jaracz M. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego: 137-150.
- Iwanow Mikołaj. 1991. *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939*. Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Iwanow Mikołaj. 1992. *Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową w ZSRR, W: Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Red. Kubiak H., Paleczny T., Rokicki J., Wawrykiewicz M. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk: 35-43.
- Киселёва Ирина. 2007. *Советский польский язык в России до II Мировой войны*. W: *Język, historia, polityka*. Red. Laskowska E., Jaracz M. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego: 87-92.
- Kubiak Hieronim, *Polacy i Polonia w ZSRR: kwestie terminologiczne, periodyzacja, rozmieszczenie przestrzenne, szacunki ilościowe*. W: *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Red. Kubiak H., Paleczny T., Rokicki J., Wawrykiewicz M. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk: 17-34.
- Łukawski Zygmunt. 1978. *Ludność polska w Rosji. 1863-1914*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Маршалэк Марэк. 2001. *Из исследований над советским польским языком (1917-1939)*. „Zinatkiskie raksti” nr III: 167-173.
- Mędelśka Jolanta. 2007. *Siedmiolatki i polityka. Język kowieńskich Nowych czytaneł, Język, historia, polityka*. Red. Laskowska E., Jaracz M. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego: 101-112.
- Mędelśka Jolanta. [w druku]. *U źródeł dialektu kulturalnego Niemców radzieckich: próba skodyfikowania pierwszych niemieckich sowietyzmów*. „Slavia Orientalis”.
- Mędelśka Jolanta. 2001. *Проблемы исследования послереволюционного варианта советского польского языка*. „Scando-Slavica” nr 47: 53-61.
- Mędelśka Jolanta, Marszałek Marek. 2000. *Kułał czy gbur? Rozterki twórców polszczyzny radzieckiej*. „Przegląd Polonijny” nr XXVI: 121-139.
- Мэндельска Йоланта. 2001. *Советский польский язык как новый объект лингвистических исследований. К постановке вопроса*. „Zinatkiskie raksti” nr III: 174-180.
- Michalski Wojciech. 1992. *Problemy językowe mniejszości polskiej w ZSRR. Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Red. Kubiak H., Paleczny T., Rokicki J., Wawrykiewicz M. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk: 181-183.

- Siedlecki Julian. 1990. *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939-1986*. Gdańsk: Graf.
- Sierocka Krystyna. 1968. *Polonia radziecka 1917-1939*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Sobczak Michał. 2015. *Rosyjskie skrótownice porewolucyjne w dwujęzycznym opisie leksykograficznym (rosyjsko-polskim i rosyjsko-niemieckim)*. W: *Linguistica Bidgostiana Series Nova*. Red. Dyszak A. Warszawa: BEL Studio: 153-179.
- Szydłowska-Ceglowa Barbara. 1997. *Język polski w Rosji porewolucyjnej i ZSRR (do roku 1935)*. „Język Polski” LXXVII, nr 4-5: 251-258.

Summary

THE SOVIET POLISH LANGUAGE IN THE RUSSIAN-POLISH DICTIONARY OF JÓZEF KRASNY

This article concerns a specific language-code that was used by the Poles living in the territory of the Soviet Union in the interwar period. The introductory section outlines the history of the Polish minority in the USSR, discusses the major premises of the ethnic policy of the Soviet authorities employed with respect to ethnic minorities and presents the features of the Soviet Polish language. The empirical section is focused on the analysis of the entries from the Russian-Polish dictionary of Józef Krasny. It is established that the equivalents of the Russian units placed in this dictionary are classified to the Soviet Polish language. This aspect is seen on the lexical, inflective and syntactic grounds.

Kontakt z Autorem:
sobe@wp.pl